

Иво БРАТАНОВ

СТОЛЪ И КРЕСТ В РОМАНА “МАСТЕР И МАРГАРИТА” НА М. А. БУЛГАКОВ

This announcement is devoted to a still unstudied problem – the usage of the words “pillar” and “cross” in the novel “Master i Margarita” by M. A. Bulgakov. In the stated study is cleared the usage of these words. Special attention is paid to the meaning of the words “pillar” and “cross”.

The language material is extracted from the Russian original of Bulgakov's novel and from the original of the New Testament.

1. Романът “Мастер и Маргарита”¹ на великия руски писател Михаил Афанасиевич Булгаков е едно от най-поразителните художествени явления в световната литература през XX век. Картината на *света*, изградена в този класически текст, се отличава с широта и многообразие. Тя е “проникната от дълбокосъдържателна символика”², която неведнъж е била обект на изследване.

2. Предложеното научно съобщение има за цел да разгледа значението на съществителните имена *столб* и *крест*, използвани в творбата. Те са от библейски произход и принадлежат към ключовите думи в Булгаковия текст. Затова съществителните имена *столб* и *крест* изпълняват важна роля за изграждане на смисъла на произведението.

На поставената цел са подчинени три конкретни задачи:

2. 1. Изясняване на значението на съществителното име *крест* в Новия Завет.

2. 2. Изясняване на значението на думата *столб* в романа “Мастер и Маргарита” и посочване на нейния произход.

2. 3. Тълкуване на опозицията *столб – крест* в романа на М. А. Булгаков.

3. Въпросът за значението на думата *крест* в Новия Завет представлява интерес за няколко научни дисциплини – класическа филология, богословие, история, археология, религиознание, история на литературата и изкуствознание. Особено важен е той за разбирането на Новия Завет и на литературните произведения, които са свързани с него.

3. 1. Например някои религиоведи смятат, че *Иисус Христос не е бил разпънат на крест*. Тук, поради ограниченията в обема на настоящото научно съобщение, ще посоча само един пример. Известният руски атеист Н. А. Морозов (1854 – 1946) пише: “В греческом тексте вместо слово “крест” везде стоит слово “ставрос”, а вместо слов “распятие на кресте” везде употребляется глагол “ставроо”. Но “ставрос” означает не крест, а кол или шест. Соответственно этому глагол “ставроо” значит: сажаю на кол. Следует также принять во внимание древнехристианский обычай столпничества, т. е. длительного сидения на высоких столбах для искупления своих грехов. В свете этого обычая представляется более правильным переводить греческое слово “ставрос” словом “столб”, а глагол “ставроо” словом “столбование”³.

3. 2. Уредът, чрез който е умъртвен Иисус Христос, навсякъде в оригинала на Новия Завет⁴ се нарича със съществителното име σταυρός. В класическия гръцки език то означава *стълб* (в мн. ч. – *ограда от колове*). В новозаветния гръцки език обаче, съществителното име σταυρός вече означава *кръст* (например в Мт 27: 32, 40, 42; Мр 15: 21, 30, 32; Лк 23: 26; Йн 19: 17, 19, 25)⁵. От това значение се развива и метафоричното значение *мъка, болезнено страдание, себеотрицание* (вж. например Мт 10: 38; 16: 24; Мр 8: 34; 10: 21; Лк 9: 23; 14: 27; срв. Евр 12: 2)⁶.

В латинския превод на Новия Завет съществителното име σταυρός се предава с *cruх*, а в черковнославянския превод – с *крѣ'стъ*.

При екзекуциите се използват различни видове кръстове⁷ – *cruх simplex* (висок кол, към който се привързват или приковават ръцете и краката на осъдения), *cruх comissa* (във вид на буквата Т; нарича се още и *кръст на св. Антоний*), *cruх decussata* (във вид на буквата Х; нарича се още *кръст на св. Андрей*), *cruх immissa* (най-популярната форма на четириконечния кръст, наричан още *латински кръст*).

3. 3. Новозаветните разкази за разпъването на Иисус Христос показват, че при екзекуцията на Спасителя е използван *cruх immissa*. Този кръст се състои от две части – *columna* (отвесна греда) и *patibulum* (хоризонтално поставена греда). Съществителното име *patibulum* на латински означава освен това и хоризонталното дърво на бесилката, към които се завързва въжето. Затова понякога се казва, че Спасителя е *повесен* при екзекутирането⁸.

Вертикалните стълбове, употребявани за направата на кръстовете, стоели забити на мястото на екзекуцията, а осъденият на смърт е носел патибулума до своето лобно място. Тази част на кръста е носел и Симон Кириеец, след като Спасителя повече не е можел да носи патибулума (Мт 27: 32; Мр 15: 21; Лк 23: 26; Йн 19: 17). При това на врата на осъдения се окача и дъсчица, на която накратко е посочена причината за екзекуцията. Такъв надпис е направил и Пилат Понтийски – именно това е известният *триезичен надпис*. При екзекутирането на Иисус Христос дъсчицата е прикована над главата му (вж. Мт 27: 37; Мр 15: 26; Лк 23: 38; Йн 19: 19 – 20).

3. 4. Нека да бъде посочен и фактът, че в Новия Завет се прави разлика между **кръст**, **стълб** (грц. στῦλος, лат. *columna*, черковнослав. сто'лпъ)⁹, **кула** (грц. πύργος, лат. *turris*, черковнослав. сто'лпъ)¹⁰, **гвоздей** (грц. ἵλος, лат. *clavus*, черковнослав. гво'здь)¹¹ и **кол** (**тояга**; грц. ξύλον, лат. *fustis*, черковнослав. дреко'ль)¹².

4. В романа “Мастер и Маргарита” навсякъде, където се посочва средството за екзекутирането¹³ на Йешуа, се употребява съществителното име *столб*¹⁴. Ето как е описан този уред за изпълняване на смъртно наказание.

4. 1. Той се състои от *отвесна греда (столб)*¹⁵, о която са прикрепени *две напречни греди (перекладини)*¹⁶. Ръцете на осъдения са *завързани*¹⁷ за горната напречна греда с *върви (веревки и связи)*¹⁸ на *три места (в трех местах)*¹⁹. По такъв начин се оказва, че осъденият е окачен (*повешенный*)²⁰ на *стълба*.

Романът „Мастер и Маргарита”, за разлика от евангелския разказ, не посочва, че тялото на осъдения е приковано с гвоздеи²¹. В текста на М. А. Булгаков не се споменава и за надпис над главата на Йешуа.

4. 2. И така, уредът за екзекуцията в романа “Мастер и Маргарита” *не се отличава съществено* от описания в евангелията *кръст*. Но в такъв случай **защо М. А. Булгаков, представяйки смъртта на Йешуа, назовава *кръста* със съществителното име *столб*, а не с думата *крест*.**

4. 2. 1. Като евентуална причина за избора на съществителното име *столб* не може да се предполага влиянието от страна на гръцкото съществително име *σταυρός*. Както е известно, М. А. Булгаков е завършил средно класическо образование в Първа гимназия в Киев и добре е ползвал гръцки език²². Интересът на писателя към гръцкия език навярно е бил и допълнително стимулиран от факта, че бащата на М. А. Булгаков – проф. Афанасий Иванович Булгаков – за известно време е бил учител по гръцки език²³.

4. 2. 2. Изборът на думата *столб* в разглеждания роман не е повлиян и от литературата, която М. А. Булгаков е изучавал във връзка с написването на текста. При създаването на своя роман, М. А. Булгаков се е повлиял най-силно от “Животът на Исус” на Ернест Ренан²⁴, но френският писател представя Исус като *разпънат на кръст*²⁵.

4. 2. 3. Вероятно М. А. Булгаков назовава уреда за екзекуция *столб* с цел да подчертае промяната на неговата функция – *преди смъртта и възкресението на Исус Христос* този уред е средство за позорна и мъчителна смърт и затова в романа е наричан *столб*; но *след възкресението на Спасителя* същият уред, без да променя своята конструкция и форма, вече е *символ на изкуплението на човешките грехове* и е назоваван *крест*. По такъв начин става обяснимо защо съществителното име *столб* се появява в „Пилатовите” глави на романа, а думата *крест* и производните от нея се срещат в „московските” глави.

Указания за посочената промяна на статуса на *σταυρός* има още в Новия Завет (вж. например 1 Пт 2: 24 и Фп 2: 6 – 11). Това се подчертава и в множество църковни песнопения на Православната църква, вж. напр. началото на *Тропара на кръста* (глас 4) *Животвора'щій кре'стъ Твоеа' бла'гости*²⁶ и *Тропар* (глас 1) *Твое' сохрانا'а кресто'мъ Твои'мъ жи'тельство*²⁷.

5. В „московските” глави на романа *кръстът* се споменава вече като християнски символ²⁸, вж. “он (Никанор Иванович – в с. м. – И. Б.), дрожа, крестил воздух”²⁹, „Буфетчик перекрестился.”³⁰, „Крестясь и что-то бормоча, пролетел печальный человек”³¹, „Аннушка перекрестилась и подумала”³², “поднять руку для крестного знамения”³³.

И така, кръстят се Никанор Иванович Босой, Андрей Фокич Соков, Анушка и готвачката, т. е. чрез изобразяването на кръстното знамение те търсят свръхестествена защита от злите сили.

5. 1. А ето какво е отношението на тъмната сила (т. е. на Воланд и неговата свита) към кръста.

5. 1. 1. Воланд не се страхува от уреда за екзекуция, докато той все още е *столб*, и спокойно разказва на Иван Бездомни и на Михаил Александрович Берлиоз за осъждането на Йешуа.

5. 1. 2. Съвсем различна е обаче реакцията на злите сили към *кръста* – те не могат да търпят кръстното знамение и наказват хората, които чрез кръста търсят защита.

5. 1. 2. 1. Хела е подала на бюфетчията Андрей Фокич Соков неговата шапка, но тази шапка на главата му се превръща в „бархатный берет с петушьим потрепанным пером”³⁴. Когато обаче бюфетчията се прекръства, „берет мяукнул, превратился в черного котенка и, вскочив обратно на голову Андрею Фокичу, всеми когтями впился в его лысину.”³⁵ И така, прекръстването веднага довежда до наказание от страна на злите сили.

5. 1. 2. 2. Още по-показателна е следната заплаха на Азазело: „Кухарка, простонав, хотела поднять руку для крестного знамения, но Азазелло грозно закричал с седла:

– Отрежу руку!”³⁶

5. 1. 2. 3. Дори и *кръстообразното завързване* на един пакет с пари предизвиква сериозни затруднения в живота на счетоводителя Василий Степанович, вж. “Аккуратный и исполнительный Василий Степанович упаковал деньги в газетную бумагу, бечевкой перекрестил пакет [...] Лишь только шоферы трех машин увидели пассажира, спешащего на стоянку с туго набитым портфелем, как все трое из-под носа у него уехали пустыми, почему-то при этом злобно оглядываясь.”³⁷ Следват няколко неприятни случки и Василий Степанович е арестуван, като причината за ареста е съдържанието на същия кръстообразно завързан пакет³⁸.

В Древността обаче, *същото кръстообразно завързване не води до наказание*, защото кръстът все още не се е превърнал в знак на светостта и неговото изобразяване не предизвиква гнева на злите сили, вж. „Убийцы быстро упаковали кошель вместе с запиской, поданной третьим, в кожу, и перекрестили ее веревкой”³⁹.

5. 2. В Булгаковия роман са включени и *две кощунствени сцени*, в които се визира кръстът. И двете са свързани с бляскавия бал на Сатаната.

5. 2. 1. Лишь только дирижер увидел Маргариту, он согнулся перед нею так, что руками коснулся пола, потом выпрямился и пронзительно вскричал:

– Аллилуйя!

Он хлопнул себя по коленке раз, потом накрест по другой – два”⁴⁰.

5. 2. 2. Фрида „упала на пол ничком и простерлась крестом перед Маргаритой”⁴¹.

Според интересното тълкувание на И. Корман, в тези случаи викът „Аллилуйя!” и кръстовете са сякаш вражески знамена и емблеми, хвърлени пред нозете на победителя – Черната кралица (т. е. Маргарита)⁴².

6. В романа на М. А. Булгаков съществителните имена *столб* и *крест* са неразривно свързани със смъртта на Иисус Христос⁴³. Преди смъртта на Иисус древното средство за екзекуция е наричано само *столб*, а след нея то става *крест*.

По такъв начин умело подобрания употреба на тези две назовавания в произведението усилва художествената стойност на описанието на смъртта на Йешуа.

БЕЛЕЖКИ

1. Всички цитати от романа “Мастер и Маргарита” в предложеното съобщение са приведени по изданието *М. А. Булгаков. Собрание сочинений в пяти томах. Том пятый – Мастер и Маргарита. Письма. М., “Художественная литература”, 1990, с. 5 – 384.*

2. *Николай Звезданов. В света на “Майстора и Маргарита”. С., УИ “Св. Климент Охридски”, 1993, с. 180.*

3. Цит. по *Г. М. Лившиц. Очерки историографии Библии. Минск, “Вышейшая школа”, 1970, с. 208.* Любопитно е, че *Н. А. Морозов не посочва кое съществително име в гръцкия език означава кръст.*

4. Примерите от Новия Завет са експерпирани от следните издания:

а. на гръцки и на латински език – от *Novum Testamentum Graece et Latine. Utrumque textum cum apparatus critico imprimendum curavit D. Eberhard Nestle novis curis elaboravit Erwin Nestle. Editio decima. Stuttgart, “Privilegierte Württembergische Bibelanstalt”, 1930;*

б. на черковнославянски език – от *Библия. Книги Священного Писания Ветхого и Нового Завета на церковнославянском языке. Москва, Российское библейское общество, 1997;*

в. на руски език – от *Новый Заветъ Господа нашего Иисуса Христа въ новомъ русскомъ переводѣ К. П. Побѣдоносцева. СПб, Синодальная типографія, 1906.*

5. *М. Войновъ* и др. Старогръцко-български речникъ. С., 1943, с. 750.

6. Други конкретни примери за такава промяна на значенията на отделни думи вж. в Проф. *Александър Милев. Новозаветният гръцки език. – Годишник на ДА „Св. Климент Охридски”, С., т. XXI (XLVII), 2, 1971/1972. С., Синодално издателство, 1973, с. 36.*

7. Кратките сведения за кръстовете и за екзекуцията чрез разпъване давам по: 1. *Български библейски речник. Фототипно издание. С., Издава ДФ 7М „График”, s. a., с. 259;* 2. *Encyclopædia Biblica (A Dictionary of the Bible). Vol. I (A to D). New York – London, The MacMillan Company – Adam and Charles Black, 1899, кол. 957 – 958;* 3. *Евангелие отъ Матей* на славянски езикъ съ прѣдисловія и подробни обяснителни забѣлѣжки отъ *Епископа Михаила. С., Издава Св. Синодъ на Българската Църква, 1903, с. 579;* 4. *Иванъ Гавриловичъ Троицкій. Библейская археология. С.-Петербургъ, 1913, с. 318 – 321;* 5. *The New Schaff-Herzog Encyclopedia of Religious Knowledge. Vol. III (Chamier – Draendorf). Grand Rapids, Michigan, Baker book house, 1952, с. 312 – 313;* 6. *Вернер Келер. Библейски събития. Превод † Варненски и Преславски митрополит Йосиф. С., ИК „Христо Ботев”, 1993, с. 329 – 331;* 7. *Библейски речник. Превод от английски: Ю. Балканджиева и др. С., Издателство НОВ ЧОВЕК, 1994, с. 285 – 286;* 8. Проф. протопр. к. б. *Николай Шиваров* и проф. к. б. *Славчо Вълчанов. Вечното в двата библейски завета. В. Търново, Издателство “Слово”, 1994, с. 289.*

8. В Евангелието само веднъж се среща определението *обесени (окачени)* за разпънатите на Голгота. Това определение се намира в Лк 23: 39, вж. грц. *Εἰς δὲ τῶν κρεμασθέντων κακοῦργων*, лат. *Unus autem de his, qui pendebant, latronibus*, черковнослав. *’Єднѣнъ же ѿ ѡбѣшенюу злодѣѣю*, рус. *И одинъ изъ повѣшенныхъ злодѣевъ.* Безспорно е обаче, че в Лк 23: 39 *обесени* означава *разпънати*, както показва съпоставката на този евангелски стих с Мт 27: 38, Мр 15: 27, Лк 23: 33 и Йн 19: 18. *Обесването* в Новия Завет е названо с глагола *ἀπήγατο*, лат. *laqueo se suspendit*, черковнослав. *оудави’са* (Мт 27: 5), който е преведен с *удавился* в превода на К. П. Победоносцев.

9. Вж. *οἱ δοκοῦντες στῦλοι εἶναι* (Г 2: 9), лат. *qui videbantur columnae esse*, черковнослав. *мнѣ’мии столпѣи вы’ти; στῦλος καὶ ἑδραῖωμα τῆς ἀληθείας* (1 Тм 3: 15), лат. *columna et firmamentum veritatis*, черковнослав. *сто’лпъ и оудтвержде’нїе ѣстины; Ὁ νικῶν, ποιήσω αὐτὸν στῦλον ἐν τῷ ναῷ τοῦ θεοῦ μου* (Отк 3: 12), лат. *Qui vicerit, faciam*

illum columnam in templo Dei mei, черковнослав. Повѣжда'юцаго, сотвориò столпà въ цѣркви вѣа моєгѡ. От посочените примери се вижда, че съществителното име *стълб* в оригинала на Новия Завет се предава със съществителното име στῦλος (лат. *columna*, черковнослав. сто'лпъ). Нека бъде посочен и важният факт, че в *критичното издание на гръцкия и на латинския текст няма разночетения на цитираните тук стихове*. Това обстоятелство също така доказва, че в Новия Завет се прави достатъчно ясна разлика между στῦλος и σταυρός.

10. Вж. напр. καὶ ὠκοδόμησεν τύρον (Мт 21: 33; Мр 12: 1), лат. *et aedificavit turrim*, черковнослав. ѿ соудà сто'лпъ. В черковнославянския език съществителното име сто'лпъ означава не само *стълб*, но също така и *кула, крепостна стена, крепост, стълбец* и *опора* (последното значение е метафорично).

11. Вж. напр. τὸν τύπον τῶν ἡλῶν и τὸν τόπον τῶν ἡλῶν (Йн 20: 25), лат. *fixuram clavurum* и *locum clavurum*, черковнослав. ѿзвы гвозди'нныа (в черковнославянския превод словосъчетанието се среща двукратно в Йн 20: 25).

12. Вж. напр. μετὰ μαχαίρων καὶ ξύλων (Лк 22: 52), лат. *cum gladiis, et fustibus*, черковнослав. со ѡрс'жѣмъ ѿ дреко'лми.

13. В романа екзекуцията е наречена *казнь*, вж. напр. *казнь* (с. 41 и с. 170), *к позорной казни* (с. 41); срв. *с казнимыми* (с. 170).

14. Срв. *повешению на столбах* (с. 41), *нагруженные свежееотесанными столбами* (с. 168), *столбы* (двукратно на с. 170; вж. и с. 171), *от столбов* (с. 170), *избежав смерти на столбе* (с. 173), *сжигаем солнцем на столбе* (с. 174), *в столб Иешуа* (с. 175), *у подножий столбов* (с. 175), *они подошли к столбам* (с. 175), *лежащие на земле у столбов* (с. 176), *с ближайшего столба* (с. 176), *на втором столбе* (с. 176), *к столбу* (с. 176), *с соседнего столба* (с. 176), *к столбу Иешуа* (с. 177), *Молчать на втором столбе* (с. 177), *у первого столба* (с. 177), *у двух других столбов* (с. 177), *он стремился к столбам* (с. 178), *до столбов* (с. 178), *к другим столбам* (с. 178), *три пустых столба* (с. 178), *перед повешением на столбы* (с. 296), *холм с опустевшими столбами с перекладинами* (с. 327), *привязанного к столбу* (с. 383).

15. Срв. *нагруженные свежееотесанными столбами с перекладинами* (с. 168) и *холм с опустевшими столбами с перекладинами* (с. 327). Вижда се, че в тези случаи думата *столб* означава не цялата дървена конструкция, а само отвесната греда.

16. Срв. *нагруженные свежееотесанными столбами с перекладинами* (с. 168), *к поперечной перекладине столба* (с. 176), *на перекладине* (с. 177), *ногтями вцепился в концы перекладин* (с. 177), *поднялся на нижнюю перекладину* (с. 178), *столбами с перекладинами* (с. 327).

17. Срв. *Первый из палачей поднял копье и постучал им сперва по одной, потом по другой руке Иешуа, вытянутым и привязанным веревками к поперечной перекладине столба* (с. 176); вж. и *привязанного к столбу* (с. 383).

18. Срв. *нагруженные [...] веревками* (с. 168), *руки его в трех местах на перекладине держали веревочные кольца* (с. 177), *Он перерезал веревки на голенях, поднялся на нижнюю перекладину, обнял Иешуа и освободил руки от верхних связей* (с. 178), *веревки* (с. 178).

19. Вж. с. 177.

20. Срв. *Повесить его* (с. 25), *приговорены к позорной казни – повешению на столбах* (с. 41), *повешенный* (с. 176), *лицо повешенного* (с. 176), *перед повешением на столбы* (с. 296).

21. В Йн 20: 25 св. апостол Тома казва, че няма да повярва във възкресението на Исус Христос, ако не види *раните от гвоздеите* на ръцете на Спасителя и ако не сложи пръста си в *раните от гвоздеите*. Следователно Исус Христос е бил прикован на кръста. За приковането на Исус на кръста се споменава и в Д 2: 23.

22. *Мариета Чудакова*. Михаил Булгаков. Превод от руски *Пенка Кънева*. С., ДИ "Наука и изкуство", 1988, с. 14.

23. Пак там, с. 9. Интересно е да се посочи, че *Майстора* владее същите езици, които е владеел и М. А. Булгаков, вж. "Я знаю пять языков, кроме родного, – ответил гость, – английский, французский, немецкий, латинский и греческий. Ну, немножко еще читаю по-итальянски." („Мастер и Маргарита”, с. 135).

24. За влиянието на Ренановата книга “Животът на Исус” върху Булгаковия роман “Мастер и Маргарита” вж. *Николай Звезданов*, цит. съч., с. 186; срв. и бележките на *Г. Лескис* в *М. А. Булгаков*, цит. изд., с. 638.
25. *Ернест Ренан*. Животът на Исус. Превела от френски *Марина Нитова*. С., “Народна култура”, 1992, с. 196 – 200.
26. Цит. по *Часословъ*. Издава Св. Синодъ на Българската Църква. С., 1941, с. 220.
27. Пак там, с. 212.
28. Вж. бележките на *Г. Лескис* към текста на романа в посоченото издание на “Мастер и Маргарита”, с. 642.
29. “Мастер и Маргарита”, с. 157.
30. Пак там, с. 205.
31. Пак там, с. 197.
32. Пак там, с. 286.
33. Пак там, с. 361.
34. Пак там, с. 205.
35. Пак там, с. 205.
36. Пак там, с. 361.
37. Пак там, с. 182.
38. Пак там, с. 182-190.
39. Пак там, с. 307.
40. Пак там, с. 255.
41. Пак там, с. 276.
42. *Илья Корман*. Москва – Ершалаим (Взаимосвръзка на двата повествователни плана в романа М. А. Булгакова “Мастер и Маргарита”). – Текстът може да се намери на следния електронен адрес: http://www.bulgakov.ru/manuscripts/korman_3.doc (достъп на 20 септември 2009 г.).
43. “Булгаковский Иешуа Га-Ноцри – это образ Иисуса Христа; художественное осмысление, к которому поэтому не следует предъявлять ни богословских, ни исторических требований, подобно тому как не предъявляем мы таких требований к “Фаусту” Гете или к “Иосифу и его братьям” Т. Манна” (*Г. Лескис*, цит. съч., с. 620); вж. и *Н. Звезданов*, цит. съч., с. 189.